

Az elektronikus könyvtár víziója *

A megváltozott gazdasági és műszaki környezetben a könyvtáraknak át kell gondolniuk szolgáltatásaikat, újakkal kell jelentkezniük. A felmerülő problémákra az elektronikus könyvtár kialakítása adhat megoldást.

Közvetlen hozzáférés a tudományos információkhoz – luxus vagy szükséglet?

Sokan vitatják manapság, hogy a tudományos információhoz való közvetlen hozzáférés indokolt befektetés-e vagy sem. Alapvető szükséglete-e egy modern tudományos munkahelynek, vagy pusztán luxus néhány jól finanszírozott kutatóintézetben? Ahhoz, hogy ezt a kérdést megválaszolhassuk, vissza kell gondolnunk az 50 évvel ezelőtti időszakra, amikor a televíziózás elkezdődött. Abban az időben a tévé luxuscikknek számított, s csak kevés otthonba jutott el. Az emberek elfogadták, hogy nyilvános helyre vagy egy barátjukhoz kell elmenniük, ha tévézni akarnak. Alig 20 éven belül megszokottá vált a televízió majd minden otthonban. Ez a folyamat játszódik le napjainkban is: egyre szélesebb körben jelennek meg a személyi számítógépek a lakásokban. A fenti kérdéseken lehet vitatkozni, de egyet meg kell érteni: néhány éven belül a tudományos információhoz való közvetlen hozzáférés elfogadott dolog lesz. Ezt figyelembe kell vennünk a jelen könyvtári információs infrastruktúrájának, az *elektronikus könyvtárak* tervezése és bevezetése közben.

Adat vagy információ

A viták egyik állandó témája az információtúltengés. Már e kifejezés is önellentmondás. Az információ válogatott és minősített adatok összessége, amelyet különböző tevékenységeink megkönyvítésére használunk. Ilyenformán inkább adattúltengésről beszélhetünk, a fő probléma pedig az, hogy hogyan válogathatjuk, minősíthetjük ezeket az adatokat helyesen. A tudományos információ területén ez a probléma még hangsúlyozottabb, megoldása könyvtárosi feladat. A tudományos adatok mennyisége exponenciálisan nő, több a kutató, nagyobb volumenű a kutatás, a publikálás egyre olcsóbb, a tudományos túlélésnek a jel-

szava pedig még mindig: publikálj vagy meghalsz. A tudományos adatok válogatása és átalakítása használható tudományos információvá ugyanakkor olyannyira bonyolulttá vált, hogy azt lehetetlen elképzelni modern könyvtári információs rendszer, azaz az elektronikus könyvtár nélkül.

A világ tudományos ismeretanyaga és a „hangyaboly effektus”

Az enciklopédisták dicső napjai rég letűntek. Gyönyörű korszak volt, hiszen elvileg bárki számára lehetséges volt a világ összes tudományos ismeretének birtoklása. Ma a szakosodás szükségével nézünk szembe, illetve valami olyannal, amit legszemléletesebben a „hangyaboly effektus” kifejezéssel jellemezhetünk. Nem állíthatjuk, hogy minden hangya intelligens, de kijelenthetjük, hogy a hangyaboly egy intelligens egész. A hangyaboly intelligenciája – a különlegesen hatékony információáramlásnak köszönhetően – több, mint jól szervezett, nem intelligens elmék pusztája összessége. Ehhez hasonlóan a tudományos információ áramlásának erősítésével lehetővé tehetjük, hogy a világ tudományos ismeretanyaga több legyen, mint kutatók tudásának pusztája összessége. A tudományos könyvtár feladata, hogy segítse a kapcsolatot az egyes tudásfragmentumok között a modern könyvtári információs rendszerek által.

Az összezsugorodó könyvtár

A könyvtári állományok mindig csak egy bizonyos részét reprezentálják a kiadott dokumentumoknak. Amíg a könyvtári költségvetések állandóak vagy évről évre csökkennek, a publikációk száma exponenciálisan nő, s a könyvtárak gyűjte-

* Az *Elektronikus könyvtár* c. konferencián (Katowice, 1996. március 19–22.) elhangzott előadás rövidített változata.

ményei egyre kevésbé képviselik a kiadói termést. Nem ismerek olyan könyvtárat, amely akárcsak remélheti is, hogy éves költségvetése évről évre exponenciálisan növekedni fog. Ezért a könyvtáraknak az információhoz való hozzáférés biztosítása felé kell fordulniuk, ha javítani akarják a csökkenő kiadványreprezentációt. Ha egy dokumentumot nem tudunk helyben kézbe adni, arról kell információt adnunk, mit adtak ki, s az hol és hogyan érhető el. Ez az elektronikus referenzinformáció, az elektronikus dokumentumszolgáltatás és a könyvtárközi kölcsönzés hármasának szükségszerű kombinálását jelenti. A kooperáció és megfelelő információs infrastruktúra segítségével a zsu-gorodó könyvtár hirtelen totális könyvtárrá válik.

Az elektronikus könyvtár modellje

A meglévő szolgáltatások illusztrálásához – amelyek a fenti problémák megoldásául szolgálhatnak – a legfontosabb könyvtári információs rendszerek és adatbázisok segítségével megkísér-
reljük felépíteni a virtuális elektronikus könyvtárat. A számítógépes hálózathoz való csatlakozás ma már alapvető feltétel bármely könyvtár számára.

Referenzszolgáltatások

A referenzszolgáltatások – a bibliográfiai adatbázisokhoz való hozzáférés révén – információt adnak a felhasználónak a világ dokumentumterméséről. A szolgáltatások lehetnek offline (CD-ROM) és – távoli hozzáféréssel – online módúak is. Modellünkben a CD-ROM adatbázisok az InfoWare CD/HD szerveren vannak telepítve, és az UltraNet, illetve a SilverPlatter ERL szoftverjével használhatók, melyek LAN vagy WAN hálózatokon át (Telnet Server Subsystemmel) sok-sok CD-ROM-hoz biztosítanak hozzáférést. Tartalmi szempontból ideális, ha egy multidiszciplináris adatbázist (SCI, SSCI, Dissertation Abstracts, SIGLE stb.) több olyan egytémájú adatbázis egészíti ki, amely a felhasználók által leginkább keresett tudományterületet reprezentálja (MEDLINE, INSPEC, SocioFile stb.). Az online adatbázisokhoz való hozzáférés biztosításának célja, hogy további adatbázis-tartalmakat nyújtsunk a felhasználó számára gyorsan, könnyen megtanulható interfészekon keresztül (ERL szerverek, KR-Base, First Search stb.).

OPAC

Különlegesen fontos, hogy információt szolgáltatassunk a helyi könyvtári állományokról. Ha egy cikket vagy könyvet keresünk, az OPAC adja az első információt. Az integrált könyvtári rendszerek

OPAC moduljaiban alapvető a Z39.50 szabvány használata, amely gyors és egyszerű kommunikációt kínál a különböző könyvtárak OPAC rendszerei között. Egy OPAC felépítésekor nagyon fontos az is, hogy az állomány lehető legnagyobb részéről adjunk információt.

Az OPAC értékét annak tartalma adja, ezért a magas színvonal elérésére az OCLC retrospektív konverziós és katalogizálási szolgáltatását használjuk. Az OCLC szolgáltatásainak alap gondolata, hogy ha egy dokumentumot elektronikus formában már katalogizáltak valahol a világon, ne legyen szükség újabb feldolgozásra. Sokkal kifizetődőbb hozzáférést biztosítani a már katalogizált példányok adatbázisához, s letölteni onnan a szükséges rekordokat. A több mint 17 000 könyvtár több mint 30 millió MARC-formátumú rekordját tartalmazó OCLC adatbázis szolgáltatásai biztosítják bármely OPAC kifizetődőségét, magas színvonalát. S a fenti adatok csak hozzávetőlegesek, mert az OCLC adatbázisa és tagkönyvtárainak száma olyan gyorsan nő, hogy akár pár millió rekorddal és pár ezer könyvtárral is tévedhetnék, bár két hónapja sincs, hogy az adatokat ellenőriztem.

Dokumentumszolgáltatás és könyvtárközi kölcsönzés

Közismert, hogy a dokumentumszolgáltatások és a könyvtárközi kölcsönzések óriási mértékben gazdagítják a helyi állományokat. Mielőtt a dokumentumküldő szolgáltatáson keresztül megrendelünk egy cikket, tájékozódni kell, kitől rendeljünk, be kell szerezni a különböző szolgáltatások árait, s meg kell néznünk, hogy a kézbesítésnek milyen formái vannak (e-mail, fax, expressz posta). Az OCLC FirstSearch szolgáltatása tartalmazza mindezt az információt, és lehetővé teszi a könyvtárhasználóknak, hogy közvetlenül rendeljenek pl. a UMI-tól, az ISI Genuine Article-től vagy a British Library Document Supply Centre-től.

Bár ez a dokumentumszolgáltatás rendkívül gyors, vannak hátrányai: aránylag drága, és főleg cikkekhez, konferenciaanyagokhoz nyújt hozzáférést. A költségek csökkentéséhez, a monográfiákhoz, térképekhez és az audiovizuális anyagokhoz való hozzáféréshez a könyvtárközi kölcsönzés igénybevétele szükséges. A legjobb elektronikus könyvtárközi kölcsönzési rendszer szintén az OCLC adatbázisán érhető el, amelyen a már említett 30 millió katalógustételhez lehet hozzáférni, illetve olyan szolgáltatáshoz, amely lehetővé teszi a könyvtárosoknak, hogy elektronikus könyvtárközi kölcsönzést kérjenek.

Elektronikus folyóiratok

Az utóbbi években egyre nagyobb figyelem kíséri az elektronikus folyóiratokat, legyenek azok

offline vagy online elérésűek. Az általában CD-ROM formában megjelenő offline folyóiratok előnyei: könnyebb terjeszteni őket, egyszerűbb a hozzáférés, könnyebben kezelhető velük a tudományos információ, egyszerűbb és olcsóbb a tárolásuk, s kevésbé költséges az előfizetésük is. Az online folyóiratok előnye az e-mail letöltés, a cikkek közötti „hiperkapcsolatok”, az online vitafórumok lehetősége.

Az offline elektronikus folyóiratok legfontosabb kiadói között vannak a UMI és az ADONIS üzleti, orvosi gyűjteményekkel, napilapjaikkal stb. Eddig ezeknek a gyűjteményeknek kissé nehézkes volt a hálózati környezetben való használatuk, mert éves gyarapodásuk több mint 100 CD-ROM-cím, és néhány éven belül a hálózatra tett CD-ROM-ok száma elérte a néhány ezret. Az InfoWare rendszer ezt a problémát oldotta meg nemrégiben. A GUIDON szoftveren alapuló legkorszerűbb online elektronikus folyóiratokat az OCLC adja ki.

Ritkasággyűjtemények és kéziratok

Mostanáig a könyvtárak ritkasággyűjteményei és kéziratai csak nagyon kevesek számára voltak elérhetők, mivel ezeknek az értékes dokumentumoknak a megóvására is ügyelni kellett. Ennek ellenére nem tartható az az érv, hogy e dokumentumok csak néhány kutató számára érdekesek. Ellenkezőleg: rendkívül értékes részét jelentik az emberiség kulturális örökségének. Azért kevés irántuk az igény, mert nehezen érhetőek el.

Bizonyos előrelépést jelentett ezeknek a gyűjteményeknek a mikrofilmmezése, de a mikrofilmeket általában ugyanolyan nehéz kezelni, mint az eredeti dokumentumokat, s a hozzáférés is a könyvtárépületre korlátozódik. A számítógépes technika fejlődése lehetővé tette a dokumentumok digitalizálását, amelynek révén több ezer mérfölddel távolabb is eredeti szépségükben láthatók e ritkaságok. Tárolásukat és elérésüket az InfoWare CD/HD rendszer tudja a legköltségkímélőbb módon biztosítani az UltraNet szoftver legújabb fejlesztéseinek segítségével.

Internet

Az Internet a számítógép-technika történetének valószínűleg a legnagyobb érdeklődést kiváltó eleme. Csaknem annyi különböző véleményt hallunk, ahány számítógép kapcsolódik az Internetbe. Nem kívánom a véleményemmel tovább növelni a zűrzavart, inkább néhány általánosan elfogadott tényt emelek ki. Az Internetről számos információ lelhető fel, azonban olyan tömegű a „szemét” is,

hogy a releváns információ felkutatása hosszadalmas folyamat. Komoly kutató nem engedheti meg magának, hogy naponta órákat töltsön a hálózaton való szörfözéssel. Sokkal inkább a könyvtárosok feladata, hogy segítsenek azoknak a használóknak, akik az Internetet információs forrásként kívánják használni. Az Interneten elérhető forrásoknak számos összefoglalása létezik, de a legjobban indexelt az OCLC NetFirstje. Ez az egyetlen, amelyet könyvtárosok állítottak össze a könyvtári anyagokhoz használatos, jól ismert tárgyi indexelés módszerével.

Elektronikus publikálás

Az elektronikus publikálás viszonylag új dolog, jelenléte a könyvtárakban eddig nem volt számottevő. Kérdés, hogy a könyvtáraknak milyen szerepet kell vállalniuk a kiadói munka terén. A tudományos intézmények a tudományos cikkek legnagyobb termelői, de egyben fogyasztói is. Közbeékelődnek a kiadók. A tudományos folyóiratok kiadói a cikkek gyűjtését, minősítését, kiadását, eladását és terjesztését kínálják szolgáltatásként. Az IFLA 1995. évi isztambuli konferenciáján elhangzott, hogy egy átlagos kutató maximum három dollárt hajlandó fizetni egy tudományos cikkért, közismert azonban, hogy a dokumentumszolgáltatás árai 10 és 20 dollár között mozognak cikkenként, a cikktől és a kézbesítés módjától függően. A szerzői jogok miatt pedig ezek az árak aligha fognak csökkenni. A szerzői jogdíjak tetemes része a kiadóknál marad, és aránylag kevés jut a szerzőknek.

Az Internet széles körű elterjedése némi megoldást hozott ezekre a gondokra. Az elektronikus publikálás az Interneten kézenfekvő technikai lehetőség. A terjesztés sem nehéz rajta, hiszen az Internet több millió felhasználóhoz eljut. A probléma a cikkek *gyűjtése*: a kutatókat valamilyen módon motiválni kellene arra, hogy legfrissebb cikkeiket előbb a könyvtárnak küldjék el, s csak azután a kiadóknak.

A következő probléma a *minősítés*: az, hogy egy cikk megjelenik egy bizonyos folyóiratban, minősíti a kutató munkáját. Hogyan pótolható ez a kiadói szolgáltatás?

A harmadik probléma az *eladás*: fel kell hívni a potenciális olvasók figyelmét a cikkekre egy olyan világhálózaton, ahol az információs források milliói találhatóak. Ezek a problémák még megoldásra várnak, de talán nem sokáig, hiszen napjaink információs ipara is alig több mint 20 éves.

Beérkezett: 1996. IV. 9-én.

Fordította: Koreny Ágnes